

Csepeli György

Ózdi kihelyezett képzés Szociális Munka Alapszak

3. szemeszter

Szociálpszichológia

Kompetencia-fejlesztő kurzus egy félévben

A tárgy leírása

A Szociálpszichológia tárgy célja, hogy egy félévben bevezetést nyújtson a hallgatóknak a szociálpszichológiai jelenségek világába, sorra véve a szociálpszichológia interaktív és kognitív ágainak legfontosabb tárgyköreit. A kurzus különlegessége, hogy az elméleti témák tárgyalását összeköti az alkalmazással. Minden egyes tárgykör kiegészül a tárgynak megfelelő gyakorlati készség fejlesztésével.

A szociálpszichológiai jelenségek az az evolúciós biológiai, társadalomelméleti, kulturális antropológiai elméletek részeként tárgyalhatók, de egyben a mindennapi tapasztalat tárgyai is, s ezáltal megismerésük, rendszerezésük megkönnyíti a tudatos életvezetést, elősegíti az ön-és társismeretet, emeli a szociális intelligencia szintet.

A kurzus feladata ennek megfelelően kettős: egyrészt megismerteti a hallgatókkal a modern nyugati szociálpszichológiai kurrens elméleteit, szerzőit, az elméleteket alátámasztó empirikus eredményeket, másrészt megtanítja a hallgatókat ezeknek az ismereteknek az alkalmazására a mindennapi életben.

Követelmények

Rendszeres óralátogatás, az előadásokon és az egyéni és csoportos gyakorlatokon való aktív részvétel. A kiadott házi feladatok elvégzése. A félév elején kiadott kooperatív projekt munka eredményeinek bemutatása és megvédése. A feladatok szakirodalom gondos tanulmányozása.

1.Én

Elmélet

Az "én" szó a legkülönösebb szociálpszichológiai jelenségre utal, hiszen egyfelől a saját, megismételhetetlen, különálló lét-érzést jelenti, másfelől az is igaz, hogy mások, más személyek "én"-jei nélkül ki sem alakulhatna, nem is működhethetne. Az én-érzés alapjai generetikailag adóttak. Az én meghatározott neurológiai feltételek hiányában nem működik. Demens személyek éppen úgy nem ismerik fel magukat a tükörben, mint hogyan az állatok döntő többsége esetében az állati egyedek (kivéve a főemlősöket, a delfint s az elefántot) a tükörben látható másukat egy idegen állatnak tartják. A genetikai adottság azonban csak lehetőség, mely különböző kultúris és társadalmi körülmények között különbözőképpen realizálódik. Közösségi társadalmakban, kollektivistikus civilizációkban az individualizáció a szocializáció mellékútja, devianciának számító megjelenése, semmint a társadalmi viselkedés főútja. A modern nyugati társadalmak a sok "én" együttes terében élnek és működnek.

Az én tapasztalati alapja az éber élet minden pillanatában megélhető szabad akarat, mely az éppen adódó alternatívák közötti választást teszi lehetővé, beleértve akár az élettől való megválást is. Ez a szabadságot azonban nem parttalan és nem korlátlan, beleütközik mások akaratába, s mindenki aki él, meg kell, hogy tapasztalja a korbban élők által hátrahagyott hagyományok, intézmények, szokások, normák erejét. Az én korlátai beépülnek a személy tapasztlatába, akinek én-je ezáltal kettős lesz: az egyik a spontán, szabad én, a másik a társadalmilag felépített, a szabadságot az énen belül korlátozó én. A két én együtt adja az önazonosság időben folyamatos érzését, mely idős kori demenciában az idegi struktúrák lepusztulásával csonkul, majd teljesen el is tűnik.

Az én érzés a szocializáció során alakul ki, nem csekély elfojtások árán, melyek eredményeként a legvadabb, legnyersebb szexuális és agresszív késztetések a tudattalan homályába kerülnek. A társadalmi beilleszkedést az elvárások, a normák, az ideális viselkedésre vonatkozó képzetek határozzák meg, melyek együttese "felettes én"-ként válik külső hatásból belső erővé. A mindennapokban megélt én kettős szorításban uralja a személyt, alkudozva a lelkiismeret, a bűntudat, a felelősségérzet parancsaival, és harcolva a tudattalan démonaival.

Az én akkor tölti be hatékonyan a mindennapi élet szervezésében betöltött szerepét, ha folyamatosan pozitív érzelmeket generál, magabiztosságot áraszt, s projektként tekint magára, melynek célja az önmegvalósítás, a saját képességek kibontakoztatása, a siker és a teljesítmény akarása.

Kompetencia

A pozitív önkép kialakítása, fenntartása. A siker-élmények keresése, a kudarc-élmények feldolgozása.

2. Az én megmutatása

Elmélet

A "felpített én" az én képe a Másikban. De mivel az élet során sok másik emberrel találkozunk, a felpített én nagyon sokféle forrásból származik. Mint Babits Mihály írja, "tükörénjeink éppúgy fájnak, mint a valóságos". A felnövekvés során a legközvetlenebb másik (akit Mead "jelentős másiknak" nevez") hatása az én-re a legintenzívebb, de a későbbiekben a kortárs csoport, a szélesebb társadalmi környezet is részt vesz az én felépítésében. Az énképre hatást gyakorolót, kollektív, konkrét személyekhez nem köthető ágenseket Mead "általánosított Másiknak" nevezi.

Ha egyszer létrejött, az én-nek igen nagy lehetőségei vannak abban, hogy a róla másokban kialakított képet befolyásolja, ellenőrizze, s ezáltal versenylőnyre tegyen szert azokkal szemben, akik nem ismerik föl a magukól alakított külső nézőpont alakításában rejlő lehetőségeket.

A személyekről alkotott kép ugyanis, mint arról a következő órán szó lesz, sok szempontból empirikusan ellenőrizhetetlen, kommunikatív eredetű, ezért is jelentős, hogy az én kontroll alatt tartsa a róla mások számára hozzáférhető információkat, melyek sosem semlegesek, hanem mindig beilleszkednek egy értékelő keretbe, s ezáltal a rokonszenv vagy az ellenszenv melegágyaivá válnak. (Minderről a "személyközi kapcsolat" órán lesz részletesen szó.)

Erving Goffman foglalkozott részletesen az önbemutató taktikáival. A cél szerinte egy olyan kép bemutatása, melynek alapján egy másik személy, vagy csoport kedvező benyomásokat alakít ki, pozitív értékítéleteket alkot, amelyek alapján bizalom, rokonszenv, hitelesség-érzés támad benne.

Goffman a megmutatózás számos stratégiáját sorolja fel, melyeket tudva-tudatlan valamennyien alkalmazunk hétköznapi érintkezéseink során. Amit titoknak nevezünk, az voltaképpen a megmutatózás sugallt képét zavaró háttér-információ, mely összeegyeztethetetlen a kifelé mutatott önképpel. A prezentációs stratégiák egytől egyig leplezésként is felfoghatók.

Az ellentétes motivációk titkolása. Az interakció során a rólunk kialakított képet zavarhatná, ha kiderülne, hogy a mutatott képpel ellentétes motivációk csábításának engedünk. Ha egy nő például partnere előtt sportosnak, karcsúnak, fiatalosnak akar feltűnni, titkolni kénytelen, hogy az evésben mekkora örömét leli.

A hibák eltitkolása. A megmutatózás során igyekszünk feladatát tökéletesen végzőként, csalhatatlan ítéletűként feltűnni, hiszen e tulajdonságok hiányában partnerünk könnyen megkérdőjelezhetné kompetenciánkat. Aki Casanova-szerű képben kíván tetszelegni, érthetően leplezi balsikereit, esetleges gátlásait, „homlokzatát” és viselkedését a magabiztos nőcsábász szerepének megfelelően alakítja.

A folyamat eltitkolása és a végeredmény bemutatása. A könnyedség, játékoság, spontaneitás növeli a teljesítmények értékét, fokozza a személy iránt érzett bámulatot. Kevesen tudják, hogy például a sikeres politikusok nyilvános szerepléseit rendszerint fáradtságos próbák előzik meg, melyek lehetőséget nyújtanak a korrekcióra, az elérni kívánt hatás feltételeinek tudatos tisztázására.

A „jó” oldalak kidomborítása. A megmutatózás során érthetően igyekszünk előnyös színben feltűnni, s ez megköveteli, hogy titkoljuk énünk kellemetlen, negatív vonásait. Szép, de nem igazán okos nők

és férfiak gyakori és jól bevált önprezentációs fogása a hallgatás, a sokféleképpen értelmezhető mosolygás.

Az egyes értékek előtérbe helyezése mások rovására. Az önprezentáció előtt felmérhetjük, hogy az adott interakciós összefüggésben mi tűnik fontosnak, és a következőkben a fontosnak vélt mozzanatokot hangsúlyozzuk ki, még akkor is, ha ennek az az ára, hogy más mozzanatokot fel kell áldoznunk. Van, amikor például gyorsnak kell lennünk, s emiatt a minőségről le kell mondanunk.

Az önzetlenség. Nagyon gyakori önprezentációs fogás, amikor úgy állítjuk be magunkat, mintha tevékenységünket, viselkedésünket önzetlen, nemes indítékok vezérelnék. Ugyancsak udvarlási példát felhozva, a magukat elvetetni akaró nők a fóbiás férfiakkal eleinte azt hitetik el, hogy őszinte érdeklődés él bennük a férfi munkája iránt, segíteni akarnak neki, együttérzést színlelnek a férfi magánéleti problémái láttán, s csak fokról fokra szövik a hálót, melynek valóságosan önző motívumára rendszerint későn derül fény.

Kompetencia

Az énmárkaépítés, önmarketing, benyomás-menedzsment, megjelenés a virtuális térben

3. A Másik

Elmélet

Magától értetődőnek vesszük, hogy a másik személy megismerhető, s könnyen kategorizálunk az emberek között, aszerint, hogy idegenek, ismerősek vagy intim barátok,

szeretők. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. Az emberi individualitást az idegenség burka veszi körül. Életünk tényeit önmagunkra vonatkoztatva éljük át, örömeink, bánataink közölhetőek, de nem elmondhatók. Egyedül kell szembe néznünk a halállal.

Az eredendő idegenséget leküzdhetjük a megismerkedéssel, de soha, semmikor nem lehetünk abban bizonyosak, hogy a másikat valóban ismerjük. Az ókori bölcs Szolón mondta volt, hogy "ne tarts senkit boldognak, míg meg nem halt". A mondást úgy is értelmezhetjük, hogy amíg valaki él, addig változik, és kiismerhetetlen.

Emberek megismeréséhez nem feltétlenül van szükségünk emberekre, elegendő, ha azt hisszük, hogy akivel kapcsolatban vagyunk, az személy. Alan Turing, a zseniális komputer mérnök szerint a mesterséges intelligencia legmagasabb, emberi foka az, ha a gép akciói, melyet ez az intelligencia mozgat, nem tűnnek gépi eredetűnek azoknak a szemében, akik a géppel kapcsolatba kerülnek.

Az ember-látszat lehet projekció eredménye is. Ismeretes Pygmalion esete, aki beleszeretett saját szobrába. Ovidius szerint az istenek Pygmalion szerelmének láttán meghatódtak, s a szobrot életre keltették. A valóságban a projekciónak természetesen nincsenek ilyen következményei, de az emberek könnyen megszemélyesíthetik kedvenc háziállataikat, sőt modern Pygmalionként szexuális életet élhetnek élethűen kivitelezett, némi mesterséges intelligenciával felszerelt bábukkal.

Goffman "non person" -nak nevezi azokat az embereket, akiket a közmegegyezés száműz az emberek világából, megfosztva őket a jelenlét jogától, s tárgyként, emberi jogaitól megfosztott élőlényként kezelve őket. Ilyenek voltak az ókorban a rabszolgák, a nők, a gyermekek, a barbárok. A modern világ barbárjai a stigmatizáltak, a hontalanok, az illegális bevándorlók, az elmebeteg és az értelmi fogyatékosok.

Alapesetben személy áll személlyel szemben. Test a testtel. Az internetre került társadalomban ez a viszony már nem áll fenn. Sok zavar forrása, hogy nincs lehetőség az internet közvetítésével látókörünkbe került partner autentikus, testi megjelenését is figyelembe vevő megismerésére.

A test persze nem a maga meztelenségében, hanem "társadalmiasítva" jelenik meg, támpontot adva a testben élő személy megismeréséhez. A tárgytól eltérően, az ember megismerésében mindig van valami bizonytalan, kiszámíthatatlan mozzanat, a folyamatban ott van a másik szándékainak kipuhatólására irábyuló kíváncsiság.

Akkor lesz erős a személyre szabott benyomás bennünk, ha azt látjuk, hogy a másik személy "kilóg a sorból", nem feltétlenül azt teszi, amit elvárnak tőle az adott helyzetben, hanem elút szerepétől. Akkor is erős lesz a személyre szabott benyomás, ha azt látjuk, hogy következetesen viselkedik, nem olyan mint a szélkakas, mely mindig arra fordul, ahonnan fúj a szél. Döntő, hogy azt higgyük, a másik személy saját akarátból cselekszik, éppen úgy mint mi.

A másiktól alkotott képben mindig van értékelő elem, amit azonban tényszerű megfigyelésekkel igazolunk magunknak, és másoknak, ha megkérdezzük, hogy "ki ő?". Egy embert igen sok tulajdonsággal

ruházhatunk fel. Ezek a tulajdonságok mind a nyelv szavai révén jutnak el hozzánk, alapvetően tehát kommunikációs eredetűek, melyeket ráadásul a kultúra halmoz fel. Az irodalom, a képzőművészet portréi személyiség-minták, melyeket apró pénzre váltva alkalmazunk mindennapi találkozásaink során.

A szociálpszichológiai kísérletek azt mutatják, hogy a személyekről kialakított képekben vannak centrális és perifériális elemek, de ha a helyzet megváltozik, akkor a korábban periférikus tulajdonságok központi jelentőségűek lesznek, s a központ tulajdonságok lefokozódnak. Ennek különösen foglalkozás váltásnál lesz jelentősége. Ha valaki ápolónőnek megy, akkor az altruizmus, empátia igen fontos az ő megítélésében, s nem számít, hogy mennyire tekintélytisztelő és ügyesrető. Ha ugyanez a személy foglalkozást vált, s titkárnőnek áll egy fontos vezető beosztást betöltő személy mellett, akkor változik a helyzet, és a korábban periférikus tulajdonságok centrálissá válnak.

A személyek megismerését manipulálni is lehet. Asch kísérletei azt mutatják, hogy az első benyomás döntő. Egy kísérletben ugyanazt a személyt ugyanazokkal a szavakkal írták le, de az egyik feltételben a bemutatást negatív tulajdonságokkal kezdték, majd a pozitív tulajdonságokkal fejezték be. A másik feltételben a bemutatás sorrendje fordított volt. Pozitív szavakkal kezdődött, s negatív szavakkal végződött. Míg az első esetében a bemutatott személyt a közönség általában véve negatívan jellemezte, addig a második esetben a bemutatott személyről az volt az ítélet, hogy "ugyan vannak hibái, de egészében jó fej."

A digitális forradalom kiléptette a személypercepció kutatásokat a laboratóriumból. Az internetes kereskedelmi és kommunikációs felületekre lépve mindenki nyomot hagy maga után. Ily módon a felhasználók millióinak internetes viselkedésének adatai alapján egy hatalmas és folyamatosan bővülő adatbázis jön létre, melyen belül minden mindennel kapcsolatban vizsgálható.

Az internethasználók adatai alapján profilok készíthetők, melyek kiegészíthetők a Facebook felhasználók számára készített, személyiségtulajdonságokat firtató kérdőívekre adott válaszokkal. Ezáltal speciális, "testreszabott" kereskedelmi, politikai üzenetek juttathatók el mindenkire, ami rendkívül megnöveli az emberek meggyőzésére irányuló különböző kampányok hatékonyságát.

Kompetencia

A másik személy megismerésének módjai, az információ szerzés, kiértékelés, mindennapi "személyzeti munka", személypercepció a virtuális térben

4. A személyközi kapcsolat

Elmélet

Az "Én" és a "Másik" között visszatérő interakció eredménye az ismeretség, melynek alapján pozitív érzelmektől áthatott kapcsolat jön létre. Az érzelmek iránya nem feltétlenül pozitív. Negatív érzelmek esetén ellenszenvről, szélsőséges esetben gyűlöletről beszélünk. Van az érzelmeknek egy különös változata, mely sem nem teljesen pozitív, sem nem teljesen negatív. Ambivalenciának nevezik ezt az érzést, mely különösen az intenzív, intim kapcsolatokban igen gyakori. Ady Endre "héja nász"-nak nevezi ezt a fajta, sokszor eltéphetetlen köteléket az emberek között.

A személyközi kapcsolat akkor működik harmonikusan, ha senki sem akar kiugrani belőle. Ilyen esetben mindkét résztvevő szerint egyensúlyban vannak a kapcsolatból származó hasznok és károk. Ha ez az egyensúly megbomlik, s akár az egyik, akár a másik fél úgy ítéli, hogy több a kára, mint a haszna, a kapcsolat elkerülhetetlenül bomlásnak indul. Fontos szempont, hogy a "haszon" és a "kár" pszichológiai értelemben értendő, nem lehet automatikusan lefordítani a közgazdaságtan nyelvére. A pszichológiai haszon a boldogság, az elégedettség, a másik örömeinek saját örömként való megélése, ami persze nem szakítható ki az anyagi világból, de kompenzálhatja az anyagi hiányokat. A pszichológiai kár felül írhatja az anyagi hasznokat. Ha az együttélésben sok a veszekedés, a sértődés, a piszkálódás és sanyargatás, akkor abból nagy valószínűséggel ki fog lépni az, aki ezeket a negatív érzéseket átélni kényszerül.

Vannak azonban kapcsolatok, amelyek akkor is fennmaradnak, amikor az egyik fél láthatóan károkat okoz a másik félnek. Közismertek az olyan párok, ahol az egyik kábítószerezik, iszik, játék szenvedély sújtja, s a másik mégsem hagyja el. Ilyenkor a kapcsolat "játzmává" torzul, ami elfedi a kapcsolat buktatóit a résztvevők szeme előtt. Sokszor ezekben a játzsmákban a kapcsolat tagjai szüleik, nagyszüleik elrontott életét élik újra, anélkül, hogy tudnák, miféle sors rabjai.

A hosszantartó kapcsolatokban nem a csere, nem a szenvedélyes szerelem, hanem a lelki homofília az igazi kötőanyag, ami az értékek, izlések, hajlamok hasonlóságát jelenti. Ez nem mond ellen annak a közmondásnak, miszerint "különbségek vonzzák egymást". A különböző karakterek a személyközi kapcsolatban jól kiegészíthetik egymást, mindenkinek biztosítva a hasznos közreműködés esélyét.

A kapcsolat fennmaradásának záloga hosszú távon a jövőről alkotott közös elgondolás, a közös cél, mely lehet a gyereknevelés, az egymás jólétének és boldogságának keresése, valamilyen közösen vallott küldetés, szolgálat ellátása.

Kompetencia

Az érzelmek ereje, a boldogság keresése. Az igényszintek alakítása. Abszolút és összehasonlítási vonatkoztatási keretek. A megértés, a csere, a hasonlóság keresése, a válás előjelei, oldás és kötés a kapcsolatokban. Konfliktus megoldás.

5. A kommunikáció

Elmélet

Az információ átadás maga az élet. A génekbe kódolt információ viszi át az életet az egyik élő szervezetből a másikba. Minden emberi egyed magában hordjai elődei életét, betegségeit, hajlamait, képességeit, testi és lelki adottságait, melyeket a férfi és a nő a fogamzást eredményező nemi aktusban tovább ad utódainak. (Ma már persze az élet tovább adása nemi aktus nélkül, mesterséges feltételek között is lehetséges.)

Az ember azonban nemcsak természeti lény. Megmaradásának feltétele az együttműködés, a közös cselekvés, mely az emberek által létrehozott jelek nélkül nem lehetséges. E jelek egyik része felismerhető, mert a jelentés, melyet hordoznak nem elválasztható a jeltől. Ilyenek a test jelei, melyek az érzelmek, a betegségek, az egészség felismerését teszik lehetővé. Aki izgul, az elpirul, s arca ha akarja, ha nem, árulkodik arról, hogy mit érez. Ezekkel a jelekkel a következő részben foglalkozunk, melynek témája a metakommunikáció.

Az ember legsajátosabb jelei önkényes alkotások, melyeknek semmi közük nincs az anyaghoz, melyből vannak. A beszéd jelei a hangok, a hangok sora alkotja a szavakat, a szavak sora alkotja a mondatokat. A mondatokban a szavak nem véletlenszerűen, hanem szabályokat követve helyezkednek el. A szabályok és a szavak együtt hozzák létre, amit nyelvnek nevezünk. Az emberek sok ezer nyelvet használtak múltban, s a beszélt nyelvek száma ma is több ezer, bár a szám csökkenőben van. (Ma kb. 7832 nyelv van.)

Minden nyelv megegyezik abban, hogy szabályokat ír elő, amelyek meghatározzák a szavak kiejtését és az értelmes mondatokban való elhelyezését. A nyelvek nemcsak kommunikációra alkalmasak. A nyelv révén képzelhetjük el az időt és a teret, léphetünk ki az itt és a most állapotából. Heidegger ilyen értelemben mondhatta, hogy "a nyelv a lét háza", benne élve képes az ember a világ, s egyben önmaga titkait keresni. Az állítás, a tagadás, a kérdés, a feltételezés, a jelen, a múlt és a jövő idő mind csak a nyelv által válik átélhetővé és elgondolhatóvá.

Egy-egy nyelv az adott nyelvet használók jelentés-közössége, melynek tagjai nemcsak az aktuális nyelvhasználók, hanem azok is, akik már nem élnek, s azok is, akik később születnek bele a nyelvi közösségbe. A nemzedékeket átfogó közösség tagjait nemcsak nyelvi jelek, hanem a társadalom működésének szinte minden mozzanatát megjeleníteni képes jelek is egyesítik. A kultúra az adott közösség jeleinek teljessége. A kulturális jelek által meghatározott jelentések a *mémek*, melyek révén a közösség tagjai a körülöttük és a bennük lévő világ jelenségeit nemcsak magyarázni, hanem megérteni is képesek.

A kommunikáció kiindulópontja a jel, mely az információt kódolja. A kódolt információ a csatornába lép, melyen keresztül eléri a befogadót, aki dekódolja az információt. Akkor sikeres a kommunikáció, ha a küldő és a befogadó között izomorfia alakul ki, azaz a befogadó ugyanazt érti a kapott jel jelentésén, mint amit a küldő szándékolt.

Az élet során küldött és kapott információk jelentései az agyban rögzülnek, újabb és újabb idegkapcsolatokat aktiválnak, ami lehetővé teszi a bizonytalanságok kezelését, az új célok meglátását, új feladatok elvégzését, a sikerek és a kudarcok kiértékelését. Az internetre kapcsolt mesterséges intelligencia új generációi pontosan ezek az elven alapulnak, átvéve az emberektől a gondolkodás, az ítéletalkotás és a döntés funkcióit. Ma még nem látható előre, hogy mindez hogyan fogja érinteni az embereket, akik tömegével válnak majd feleslegessé a munkahelyeken, ugyanakkor szükségleteik

minden korábbi korhoz képest tökéletesebben lesznek kielégítve. A társadalom működésében az emberek közötti kommunikációt egyre inkább felváltja a gépek (dolgok) közötti kommunikáció, s kérdés, hogy mi marad meg az ember számára, ami csak számára releváns és jelentéssel bír?

Kompetencia

A biológiai kód. A jel és a jelentés. Analóg és digitális jelek. Mesterséges intelligencia és kommunikáció. Az autentikus kommunikáció. Mennyiség, Relevancia, Minőség, Modor.

6. A metakommunikáció

Elmélet

Paul Ekman 1954-ben fogott bele az arckifejezések kutatásába. A korabeli relativista kulturális antropológiai felfogással szemben Darwin evolúciós elmélete alapján azt állította, hogy az életben alapvetően fontos érzelmek a világon minden ember arcán ugyanúgy mutatkoznak. Igen sok helyen megfordult, ahol a nyugati kulturához képest idegen kulturában élő csoportok éltek. E csoportok tagjait nyugati emberek arckifejezéseit mutató képekkel szembesítette. Végül azt tapasztalta, hogy hét olyan érzelem van, mely a homo sapiens egyedeinek mindegyikében ugyanúgy fejeződik ki. A hét érzelem közül öt egyértelműen negatív: harag, undor, szomorúság, félelem, megvetés. Mindössze egy pozitív érzelem univerzális: az öröm. A hetedik érzelemnek nincs iránya, ez a meglepetés.

Ekman eredményei azt mutatják, hogy az ember alapvetően negatívan van hangolva embertársai iránt. A többi emberhez való viszonyt inkább a távolságtartás, az ellenségesség határozza meg, semmint az öröm. A meglepetés arra utal, hogy az ember örökké kész az új felfedezésére, a megszokottól eltérő jelenségek megismerésére.

Bárhogy legyen is, az Ekman által leírt érzelmek mindegyike jól tükröződik az arcon. A kapcsolatokban oly fontos érzelmek közléséhez és felfogásához nem szükségesek a szavak. Az arc, a test az érzelmek kódolásához szükséges jelek valóságos tárháza.

A kulturáktól független alapvető érzelmeken kívül minden kultúra számos más, kiegészítő érzelmet ismer, melyek mindegyike szavak nélkül, sokszor a tudatot is megkerülve jut kifejezésre a test egésze, egyes részei révén.

A metakommunikáció a testből, testtől származó jelek útján történő közlés, melynek révén az emberek érzéseikről informálják embertársaikat. A szavak útján történő közléshez képest egyértelműbb és közvetlenebb a metakommunikációban megvalósuló közlés, amin a vallásos rítusok, a zene és a tánc művészetei alapulnak.

A hiteles, az én-érzéseivel kongruens közlés előfeltétele, hogy a felnőtt ember birtokában legyen az általános emberi érzések és a kulturálsan speciálisan meghatározott érzelmek kifejezésére alkalmas kódoknak, melyek segítségével a maga érzéseit képes közölni, s mások érzéseit képes megfejteni.

Goffman Shakespeare nyomán színpadhoz hasonlította az emberi társaság színtereit, ahol színész minden férfi és nő, akiket sok szerep vár az életben. E szerepek hiteles teljesítéséhez elengedhetetlenek az érzések, melyek minősítik, hitelesítik, színezik az emberi kapcsolatokat, erőt és akaratot visznek a cselekvésekbe.

A metakommunikáció centruma az arc. A halotti maszkok azért olyan riasztóak, mert az arc, amit mutatnak, már sosem lesz élő, sosem lesz képes érzelmek kifejezésére, nincs rajta sem öröm, sem szomorúság, csak az eltűnés. Nem véletlen, hogy a jelmezbálokon álarc viselésére kötelezik a vendégeket, ezáltal megnehezítve autentikus, hiteles megjelenésüket. Vannak kultúrák, ahol megtitják a nőknek, hogy arcukat másoknak megmutassák, itt is az a cél, hogy ne tudjon a nő mint egyén érvényesülni, hanem érje be a "nő" kategoriálisan meghatározott szerepével, ami lehetetlenné teszi az individuális fellépést.

Az arcon a szem és a száj adja a legfontosabb kifejezési lehetőségeket. A fej tartása is fontos, ugyanúgy mit a test egészének tartása, s mozgása. A kéz gesztusai erősen kultúra függően képesek érzések kifejezésére. Ülő helyzetben a lábak tartása a személyiség jellemző állapotát fejezi ki.

Szűcs Jenő Európa három történelmi régiójáról írott esszéjében a metakommunikatív jeleket felidézve érzékelteti a “nyugati” és a “keleti” interakciós minták máig ható különbségeit. Mint Szűcs írja, a “szolgálóember” Európán kívül, de még az orosz fejedelemségekben is földig hajolt, kézcsókra járult, vagy éppen földre vetve magát a porban kúszva csókolgatta urának ruhaszegélyét. Nyugaton ezzel szemben az alárendelt személy megőrizte emberi méltóságát, amit az mutat, hogy a hűbéres emelt fővel ereszkedett féltérdre, majd összetett tenyerét hűbérurának összetett tenyerébe helyezte, s végül kölcsönösen arcon csókolták egymást.

A metakommunikációt spontán sajátítjuk el, de akik nem voltak képesek elsajátítani a metakommunikációs kódokat, azokat tanfolyamokon ki lehet képezni, akár csak a színészeket, akiknek a metakommunikációs jelek ismerete alkalmazása mesterségük része. A metakommunikációs képzés hasznos diplomaták, kereskedők számára is, akiket munkájuk idegen környezethez köt, ahol csak akkor boldogulhatnak sikeresen, ha értik partnereik sajátos testbeszédét.

Kompetencia

A testbeszéd megértése és gyakorlása. Az analóg jelek és az érzelmek kommunikációja. A “társadalmi színpad”. A szociodráma.

7. A meggyőzés, a propaganda, a manipuláció és a társadalmi média

Elmélet

A kommunikáció nemcsak információ továbbítás, hanem befolyásolás is. A nyelv szavai, mondatai sok esetben arra szolgálnak, hogy a közlő a megfelelő szavak kimondása révén elérje a viselkedés megváltoztatását, kívánatos lefutását. Ezeket a szavakat, mondatokat nevezik "beszédaktusoknak", melyek a pusztán kimondás erejével meghatározott viselkedésre vagy cselekvésre köteleznek. Ilyenek az eskü, az átok, az ítélet, az ígéretek szavai. Más esetekben a közlő által megfelelő helyzetben kimondott szavakat a befogadó parancsként, utasításként, kérésként kell hogy értelmezze, amit ha megtagad, akkor engedetlensége miatt vállalnia kell a következményeket.

A meggyőzés a másik személy ítéleteinek megváltoztatására irányul, amitől a viselkedés megváltozása is remélhető. A meggyőzésre vállalkozó közlő akkor reménykedhet a sikerben, ha a másik hitelesnek és hozzáértőnek fogadja el. A meggyőzés sikerét fokozza, ha a közlő az általa képviselt álláspont elfogadása esetére képes szimbolikus vagy materiális jutalmakat valószínűsíteni. Javítja a meggyőző közlés kilátásait, ha egy egész csoport dönt úgy, hogy engednek a meggyőzésnek, s elfogadják a közlő által képviselt álláspontot.

A meggyőzés fő színtere korábban a személyközi tér volt, ahol a közlő és a befogadó szemtől szembe találkoztak, akár idegenként, akár ismerősként. A modern társadalomban a meggyőzés a tömegek elérésén alapuló tömegkommunikációs térben zajlott, mely kevesek számára tette lehetővé sokak elérését. Propagandának nevezzük, amikor a nyomtatott sajtó, a rádió, a televízió révén a központosított kommunikációs források az embereket korlátlanul elérve alternatíva nélküli üzenetekkel bombázzák, melyek nem hagynak számukra választási lehetőséget a társadalmilag konstruált valóság értelmezésében. A manipuláció látszólag szabadon hagyja a választási teret, mivel alternatívákat kínál fel, melyek között az emberek választhatnak, akár politikai, akár kereskedelmi vagy más, mindennapi ügyekről van szó. Ugyanakkor rejtve marad, hogy az alternatívák alakításába a közönség nem szólhat bele, azokat készen kapják. Az interneten egymással kapcsolatba került emberek megszabadulnak a nyíltan egyenirányított propaganda és a rejtetten központosított manipuláció bilincseitől. A Facebook, a Twitter, a YouTube, a blogszféra mindenki számára egyszerre megadja a lehetőséget arra, hogy megszólaljon, üzenjen, tartalmat készítsen, s egyben befogadjon. A korábban mereven szétválasztott tartalomelőállító (producer) és befogadó (consumer) szerep az internethasználók közösségi médiafelületein egyé válik (prosumer). A verseny a közönség eléréseért fokozódik, s nap mint nap újra meg kell harcolni a sikerért. Sok egymástól független kommunikációs közösség jön létre, de lesznek, akiknek üzenetei százezres, milliós közönséget érnek el, ugyanúgy, mint a múltban, amikor a hagyományos tömegkommunikációs eszközök működtek. A különbség azonban hatalmas. Az új helyzetben maguk a közönség tagjai döntenek el, pillanatról pillanatra, hogy mi tetszik és mi nem tetszik nekik, s ezáltal a siker és a kudarc azonnal megmutatkozik.

Az internetre került nyilvánosságban a politikai, kereskedelmi, mindennapi befolyásolás új mintái keletkeznek. E minták megismerése a felhasználók adatainak elemzésén alapul, ami lehetővé teszi a meggyőző üzenetek személyekre szabott célzását, visszahozva a tömegkommunikáció előtt korszak meggyőzési módszereit, melyek révén a hatás a virtuális társas térben következik be.

Kompetencia

Hitelesség és hozzáértés. A manipulatív szándékok felismerése. Támadás és védekezés. Facebook közösségek.

8. A szerep

Elmélet

A szerep híd az egyén és a társadalom között. Gondoljuk csak meg, mi történne a társadalomban, ha mindenki Frank Sinatra receptjét követve kizárólag a maga útján járna, mely nem keresztezné senki más útját. Ez a társadalom szétesne, működése káoszba fulladna. Csak az a társadalom maradhat fenn, amelyben a társadalom tagjai előre láthatják a valószínűségeket, kiszámíthatják találkozásait, elkerülhetik a meglepetéseket és a felfordulásokat. Forradalom idején éppen ez a helyzet, s nem véletlen, hogy a forradalom után újra megjelenik a rend, akár a régi, akár az új, mely kiszámíthatóvá és tervezhetővé teszi a mindennapi életet.

A szerepek viselkedési anticipációk, nem az egyének találmányai, hanem a társadalmi együttélés kényszereként létrejött, kölcsönösen elvárható viselkedések. A remete szerepét kivéve, minden más szerep csak viszonyban működik. A működés titka, hogy az egyes szerepek betöltői pontosan tudják, hogy mire számíthatnak a másik részéről, s ez a tudás kölcsönös.

A szerepelvárások azonban nem egyforma súlyúak. Vannak elvárások, amelyek megsértése csak neheztelést, esetleg kigúnyolást von maga után. Más elvárások megsértése erkölcsi szankciók alkalmazására készíthetők azokat, akik észlelik az elvárás felrúgását. Végül vannak elvárások, amelyek a jog erejével kényszerítik a személyt a szereppel járó viselkedésre, s ha a személy erre nem hajlandó, akkor a büntető igazságszolgáltatás kezére kerül, ha csak nem igazolja, hogy nem beszámítható.

A szerepelvárások konfliktusok forrásai is lehetnek. Elsőképp megemlíthetjük, amikor az adott szerep ellentmond a személy személyiségének, értékeinek, meggyőződéseinek. Ebben az esetben nem marad más, mint a tiltakozás, a lázadás. Aki például a Jehova tanuja nevű egyház tagja, az nem foghat fegyvert, s ha nem adja fel ezt a meggyőződését, börtönbüntetéssel kell számolnia. Van amikor a szerephez eleve ellentmondásos elvárások fűződnek. Egy hazáját külföldön képviselő nagykövet egyszerűen kell eleget tennie az otthonról kapott utasításoknak, ugyanakkor szerepénél fogva tagja az adott ország fővárosába akkreditált diplomáciai testületnek, melynek elvárásainak ha nem enged, akkor nem tudja ellátni eredeti szerepét sem. A szerepen belüli konfliktus speciális esete, amikor a személy úgy teljesíti szerepét, hogy közben láthatóan egy másik, az eredeti szerephez képest ellentétes szerepnek tesz eleget. Egy kém annál inkább az, minél kevésbé tűnik kémnek. Ugyanez a besúgó esete aki, azt színleli, hogy tagja a társaságnak, melynek tagjai befogadták, miközben kívül marad, s jelenti, amit látott, hallott.

A konfliktus nemcsak szerepen belül, hanem szerepek között is előfordul. Ilyenkor a szerep betöltője azt sem tudja hol a feje, mert egyszerre kell megfelelnie mindegyik szerepének, de ez sokszor a lehetetlennel határos feladat. Az anya szerepe ütközik a foglalkozási szereppel, a férfi szerep ütközik a szerető szerepével, hogy csak ezt a két példát említsük.

A szerepkonfliktus a lélek terhe, melytől nem könnyű megszabadulni. Az alkoholizmus, a kábítószer használat, a játékszenvedély mögött gyakran feloldhatatlan szerepkonfliktus húzódik meg. Végző esetben marad a kilépés a szerepből, mely menekülés, öngyilkosság.

A szerepek újrajátszása fontos terápiás eszköz, mely nemcsak a személyközi, hanem a csoportközi traumák, válságok, destruktív konfliktusok feldolgozásának is eszköze.

Kompetencia

A szerepteljesítés és az elvárások. A szerepkonfliktusok felismerése és kezelése. A szociodráma.

9. A kiscsoport

Elmélet

Az emberréválás szinterei a csoportok voltak. A kezdeti emberi csoportok létszáma nem lehetett túl magas, Robin Dunbar szerint nem haladta meg a 150-et. Idővel azonban az egymással kapcsolatban lévő emberek száma jelentősen megnövekedett, s elváltak a közvetlen, ismeretségen alapuló kapcsolatok a közvetett, elképzelt vagy elvárt hovatartozás érzésen alapuló kapcsolatoktól. A modern társadalomban kiváltképp fontos szerepet töltenek be a személyek közötti kapcsolatok, hiszen ezek hiányában az idegen, átláthatatlan, Habermas által Rendszernek nevezett társadalmi szerveződések tehetetlen kiszolgáltatottjai lennének.

A kis csoportok taglétszáma ideálisan 5 és 7 között mozog, de a gyakorlatban a létszám elérheti a két tucatot. Mindenki ismer mindenkit, éppen úgy, mint az eredeti csoportokban, ahol a csoport egészének túlélése múlt azon, hogy a tagok fel tudják maguk iránt kelteni a figyelmet, s minden tag figyelje a többit.

A modern kiscsoportokban ez a társas kompetencia felettébb hasznos ha a munkafolyamatok megszervezéséről van szó kereskedelmi, termelő, egyházi, civil társadalmi, pénzügyi, rendészeti vagy bármilyen más funkciót ellátó szervezetekben, beleértve a bűnöző szervezeteket is. A csoportban ugyanis megsokszorozódnak az egyes emberek energiái. A csoport nem egyszerűen a tagok matematikai összege, hanem egy sajátos szociális szerkezet, mely nélkül az egyes emberek sem lennének képesek szükségleteiket kielégíteni.

A kiscsoportokban azonban nemcsak a produktivitás, hanem a szolidaritás is megjelenik. A tagok a kiscsoportokban közel kerülnek egymáshoz érzelmileg, metakommunikációjuk közös alapokra helyeződik, jobban megértik egymást mint a kívülállókat. Ez az érzelmi többlet a titka a gyógyító, önségítő csoportoknak. Ha a szolidaritási háló érzelmileg biztonságot nyújt a tagok számára, akkor munkavégzésük is megbízhatóbb és hatékonyabb lesz.

A csoport külön valóság, mely a csoport tagjait megvédi a társadalom és a természet számukra áttekinthetetlen, sokszor riasztó erőinek támadásaitól. A csoport normái, szokásai, értékei egységesítik a csoport tagjait, akik a csoport tékozló fiait, a deviánsokat először vissza akarják téríteni a helyes útra, de ha törekvésük meghiúsul, akkor kitasztják őket a csoportból. Vannak akik önszántukból hagyják ott a csoportot, nem bírván a köteleket.

Mind a szolidaritás, mind a produktivitás megeremti a maga sajátos hálózatát, melyet szociometriai módszerekkel feltárhatunk, megkérdezve minden csoport tagot arról, hogy milyen éreلمeket táplál az összes többi tag iránt, s kit mire tart alkalmasnak a csoport céljainak szolgálatában.

A csoport többféle módon szervezheti meg a kommunikációt a csoport tagjai között. A központosítás hatékony, de nem mozgósít. A szétszórt, mindenki-mindenkivel modell népszerű, de nem elég hatékony. A megfelelő modell megtalálása a csoport céljaitól függ. Vannak célok, melyek elérése a gyors, és azonnali információ továbbítást teszi szükségessé, más célok esetében a cél semmi, de a kommunikáció minden (parafrazálva Bernstein híres mondását a szocialista mozgalomról).

Az online csoportok világa lényegesen egyszerűbb. Az együttes élményt egymástól térben távoli tagok élik át, akik kooperációja és kommunikációja a sikeres tevékenység alapja. Ma már nincs olyan

szervezet, mely nélkülözne tudná az online csoportokat. A közvéleménykutatásban online fókuszcsoportokat szerveznek, de ugyancsak sikeresen működnek az online terápiás és játékcsoportok is.

Kompetencia

Hatékonyság növelés. Kooperatív viselkedés. Empátia, bizalom, kölcsönös segítségnyújtás, pozitívitas.

10. A vezetés és a hatalom

Elmélet

A vezetés a társas szerveződések asszimmetrikus szerepviszonyban végbemenő irányítása, melynek megvalósulása részben a személy képességein, részben a viszonyon múlik. A vezetésre való alkalmaság számos személyiségjegy együttese, melyek sorába tartozik az kontrollált agresszivitás, elhithető erő, jó emlékezet, a képzelet, és a mások befolyásolására való képesség, melyet Mérei Ferenc "szociális penetranciának" nevez.

Hiába vannak meg azonban egy személyben a vezetési adottságok, ha a társas feltételek hiányoznak. Mérei Ferenc 1947-ben óvodás korú gyermekek körében végzett klasszikus kísérleteinek eredményei azt mutatták, hogy a vezetésre termelt gyermekből csak akkor lett vezető, ha a csoportba kerülésekor kezdetben azt tette, amit a csoport tagjai amúgy is tettek volna. S amikor ily módon legitimitást szerzett, ezután tudta saját akaratának megfelelően a csoport tevékenységét irányítani.

Nincs ez másként felnőttek társadalmában sem. Csak az lehet sikeres vezető, akiben a vezetettek magukra ismernek, aki mint Valaki, a névtelenül összeverődött Akárkik tükre.

Kurt Lewin tanítványai végezték a vezetés másik klasszikus kísérletét az Egyesült Államokban serdülő fiúk körében. Ennek a kísérletnek az volt a kérdése, hogy milyen vezetési stílus a legeredményesebb a csoport tevékenységének irányításában.

A német nemzeti szocializmus elől Európából Amerikába kivándorolni kényszerült Kurt Lewin saját tapasztalatai alapján is össze tudta hasonlítani Németország és az Egyesült Államok társadalmait aszerint, hogy miként viselkednek aszimmetrikus helyzetekben. Németországban Lewin azt látta, hogy a vezetettek kiszolgáltatottjai a vezetőnek, aki önkényesen megszabhatja feladataikat, nem vitatja meg velük a teendőket, rikán jutalmat, annál gyakrabban büntet, s jobbára csak utasít és jelentéseket fogad el. Ezzel szemben Lewin úgy látta, hogy az Egyesült Államokban a vezető nem tartja csálhatatlannak magát, döntéseibe bevonja a beosztottakat, többször jutalmaz, mint büntet, azon van, hogy a gondjaira bízott csoport tagjai jól érezzék magukat.

Tanítványai három vezetési feltételt alakítottak ki. Mindegyik feltételnek megfelelően egyegy csoportot hoztak létre. A csoportok vezetését minden esetben ugyanaz a személy látta el. Az egyik feltételben a vezető tekintélyelvű stílust érvényesített, mely megfelelt Lewin németországi tapasztalatainak. A vezető utasított, parancsolt, senkinek nem hagyott önállóságot a csoportban, előírta mindenkinek, hogy mit tegyen, s mit ne tegyen. Ha valaki nem engedelmeskedett, azt megbüntette. A másik feltételben ugyanez a személy demokratikus stílust érvényesített. Döntéseibe bevont a csoport tagjait, akiknek tág teret engedett saját kezdeményezéseik kibontakoztatására, és inkább jutalmazott, semmint büntetett. Volt még egy "laissez-fair" feltétel is, mely azt jelentette, hogy a vezető csak jelen volt, biztosította a csoport tevékenységéhez szükséges anyagokat, de semmibe nem avatkozott be, a csoport tagjai azt csináltak amit akartak.

Mivel a vezető minden esetben ugyanaz a személy volt, a három feltételben mutatkozó különbségeket nem lehetett a vezető személyiségének tulajdonítani. A különbségek oka az egyes vezetési stílusokban volt.

Különbségek bőven voltak az egyes feltételek során mutatkozó következmények között. A tekintélyelvűen vezetett csoport tevékenysége szerfelett hatékony volt, amit a tagoknak a rossz társas

léggörrel, lappangó agresszivitással, kezedetlenséggel és félelemmel kellett megfizetniük. Kezdeményezéseike a vezető letörte, csak azt csinálhatták, amit megengedtek nekik. A munkát csak akkor és addig végezték, amit a vezető a láthatáron belül volt. A demokratikusan vezetett csoportban a teljesítmény volumene alatta maradt annak, amit a tekintélyelvű csoport tagjai elértek, de összehasonlíthatatlanul jobb volt a társas léggör, senki se érezte elnyomva magát senki által, s a munka akkor sem maradt abba, amikor a csoport vezetőke elhagyta a termet, ahol a munka folyt. A szabadjára engedett csoportokban nem folyt értékelhető teljesítmény, a munka káoszba fulladt.

A tanulság az, hogy a demokratikus vezetés képes leginkább összehangolni az egyéni szabadság és a közösségi lét követelményeit. Ugyanakkor a tanulságot nem lehet abszolutizálni, hiszen vannak feladatok, (p. tűzoltás, vasúti, postai irányítás, katonai, rendőri tevékenységek), ahol csak a tekintélyelvű vezetés hatékony, s nyilván vannak helyzetek, amelyekben az egyéni cselekvők teljes szabadsága kívánatos (pl. művészet, start-up cégek).

A hatalom a vezető kényszerítéshez való joga, melyet a vezetett is elismer. A vezetés és a hatalom a társadalom egészét keresztül-kasul járó működés, melyet a sikerek megerősítenek, a kudarcok kikezdenek egy meggyengítenek. A hatalom több mint vezetés. A vezetés irányítás, terelés, ügyek intézése. A hatalom felhatalmazás a teremtésre és a pusztításra. Tekintélyelvű társadalmakban a hatalom akarása ellenőrizetlen, ami valósággal megrészegíti a hatalom birtokosait, hiszen látszólag nem kell tartaniuk a bukástól. A bukás azonban bekövetkezik, mivel a tekintélyelvű társadalmak rosszul kezelik a válságokat, melyek a változó világban elkerülhetetlenül bekövetkeznek. Demokratikus társadalmakban a hatalom osztott, senki sincs abban a helyzetben, hogy az egész társadalom működését felügyelje és irányítsa. A hatalom hálózatosodása növeli az egész társadalom ellenállóképességét a közelítő válságokkal szemben.

Kompetencia

Csoportszervezés. Projekt-vezetés. Munkamegosztás, visszacsatolás, szigor, fegyelem, vezetési stílusok.

11. Az elképzelt csoportok

Elmélet

Az emberréválás szinterei jellegzetesen csoportok voltak, hiszen az ember önmagában nem tudott volna életben maradni, nem tudta volna beteljesíteni Isten parancsát, mely felszólította az embereket, hogy “szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon” (Teremtés, I.1.28).

A kezdeti kislétszámú csoportok a szétvándorlás során egyre nagyobb létszámúak és egyre összetettebbek lettek, lehetlenné téve, hogy mindenki figyelhesse a másikat. Az egymást követő nemzedékek folytatták az elődök művét, átadva a hagyományokat az utánuk következőknek. Az egyre növekvő létszámú csoportokat a közös nyelv alapján elképzelt világ azonosságai kapcsolta össze, kialakítva a csoportok tagjaiban az egyedülvalóság, a büszkeség, a más csoportokhoz képest különbség érzését (etnocentrizmus).

A saját csoport elképzése óhatatlanul beleütközött más csoportok önmagukról való elképzéseibe, melyek alapelve szintén a saját világ egyedülvalósága, különbsége és magától értetődősége volt. Az elképzések alapja minden esetben a név volt, mely köré az adott csoport szemantikai univerzuma épült. Az univerzum központja a saját csoport volt, mely élesen elkölönült az idegenségbe száműzött más csoportok világaitól. A konfliktus kezdetben a magától értetődőségek ütközéséből keletkezett. Minden csoport mást talált normálisnak és mást nem, s ha a magától eltérő valóság értelmezésekbe ütközött, akkor azt a csoport tagjai kinevették vagy éppen felháborodtak. A következmény nem lehetett más mint a sértődés, a bizalmatlanság, amit elszabadította a rosszindulatú csoportközi folyamatok körét. Ha egyszer a konfliktus létrejött, s erőszakba torkollt, akkor a sebek újra meg újra felfakadtak a következő nemzedékek tagjaiban, akik feljogosítva érezték magukat a bosszúra és a megtorlásra. Az így létrejött bűvös kör megszakítása felettébb nehéz.

Az eredeti csoporthovatározások által aktivált csoportközi viselkedési mintákat a későbbi társadalomfejlődés során létrejött csoportosító kategóriák átvették. Az etnikai, a vallási, a nemzeti, a regionális és az osztály kategóriák sokmillió tömeget voltak képesek egy-egy közös név hatálya alá vonni. Az egyes nevek menték szerveződött tömegek önazonosságát tovább erősítették a múltból származó szembenállás emlékei, melyek beépültek az egyes csoportok kollektív emlékezetébe. A múlt ezáltal részévé vált a jövőnek.

A nemzeti, etnikai, vallási, többségi-kisebbségi konfliktusok feloldása az elismerés politikájától várható, mely minden csoport számára biztosítja megszólalás és a meghallgatás jogát, s a társadalmi nyilvánosságban egyenlő esélyt ad minden, korábban hátrányosan megkülönböztetett, elnyomott kisebbségi csoport számára. Jó példája ennek a politikának a notinourtown.org site az Egyesült Államokban, a theatre of witness Észak-Irországbán. Hasonló kezdeményezés Magyarországon a nalunknem.org vagy a Facebook-on nyomon követhető Tolerancia Körök mozgalom.

Az igazságosság végső soron az elme igazságosságán múlik, ami lehetővé teszi az emberek számára, hogy egy mércével mérjenek, kiszabaduljanak az etnocentrikus örökség fogságából, s az egyént, akit látnak, ne mossák bele a csoportnév által sugallt homályos közösségbe. Másfelől azt is látunk kell, hogy a saját csoporthoz való tartozás emberi jog, melyet nem írhat felül az emberiséghez való

tartozás nevében fogalmazott jogcím a befogadásra és a szolidaritásra. Mindenkinek magának kell eldönteni, hogy hol áll a morális univerzalizmus és a csoporthoz tartozáson alapuló partikularizmus közötti vitában, melynek lényege, hogy eldönthetetlen.

Kompetencia

Kollektív képzelet. Az elismerés politikája. Tolerancia-építés

12. A sztereotípiák

Elmélet

A tipizációk a mindennapi élet megismerési mintáinak sorába tartoznak. Leegyszerűsítik világ sokféleségét, kiszámíthatatlanságát, tarkaságát, s ezáltal megteremtik a szemlélőkben a megismertnek vélt világot, mely közelebből vizsgálva illúzió, hiszen a szeretiípiák csak látszatok, melyek alapján a hit adja, hogy amit mutatnak, az van.

A sztereotípiák rögzült, megmerevedett tipizációk, amelyek a tudatunkba épülve eligszítanak bennünket a létező és az elképzelt lények világában, legyenek azok szörnyek, angyalok, állatok vagy emberek.

A sztereotípiák a tapasztalat számára hozzáférhető, látható, hallható, tapintható, sőt szaglószerivel is nyomon követhető észlelési minták, melyek utat nyitnak a nem látható tulajdonságok kikövetkeztetésére. Valamennyi kultúrában jól ismertek az állatokra vonatkozó sztereotípiák, melyek egy része afféle használati utasítás az adott állatfaj egyedeivel való találkozóik számára ("amelyik kutya ugat, az nem harap", " a mancska önző" stb.), másik részük viszont nyílt utalás az emberekre ("rókalelkű bátya", "nyúlszívű katona" stb.)

Az emberekre vonatkozó sztereotípiák kiindulópontna az etnocentikus örökség, melynek szellemében mind a mai napig élesen megkülönböztetjük a saját csoporthoz tartozó embereket és az idegeneket, akikről csak annyi tudunk, hogy nem a mi csoportunkhoz tartoznak, mások mint mi, idegenek. A sztereotípiák kutatások eredményei szerint a sztereotipizált vonások két dimenzió mentén különülnek el. Az egyik dimenzió a moralitás, a másik dimenzió az intelligencia.

Az idegenséggel szemben érzett irtózás a kisgyermekkorban alakul ki, aminek akkor evolúciós értéke van, hiszen az ismerős nagyobb valószínűséggel segít, óv, ápol mint az, akit nem ismer a gyermek. A kisgyermekkorban érzett irtózásra épül rá felnőtt korban a xenofóbia, melye az idegeneket szörnyetegekként tünteti fel, akik bűnöznek, nőket erőszakolnak, gyermekeket rontanak meg, s a azon vannak, hogy kiszorítsák az őket befogadókat saját hazájukból.

A saját csoportra vonatkozóan kidolgozott sztereotipikus testi-lelki portré többnyire minden csoport esetében túlnyomó részt pozitív. Hátrányos helyzetű kisebbségek esetében jelentkezik az öngyűlölet, mely az autosztereotípiát a negatív értéktartományba számúzi.

A saját csoportra érvényesnek tartott *általános autosztereotípiák* mind a moralitás, mind az intelligencia dimenzióiban pozitív tulajdonságokra épül. A saját csoport eszerint áldozatkész, megbízható, barátságos, emberszerető, hősiességű valamint okos, leleményes, ésszerűen gondolkodó stb.

A másik, ellenlábás csoportra érvényesnek tartott *általános heterosztereotípiák* mind a moralitás, mind az intelligencia dimenzióiban negatív tulajdonságokra épül. A másik csoport eszerint gyáva, megbízhatatlan, csalásra kész, agresszív valamint buta, irreális, délibábokat kergető stb.

Akár pozitív, akár negatív hangszereleműek a sztereotípiák, arra alkalmasak, hogy afféle megcáfolandó hipotézisekként felkészítsék az embereket az ismeretlenekkel való találkozásokra. De arra is alkalmasak a sztereotípiák, hogy megmerevítsék a csoportközi határokat, s egymás kifosztására, elpusztítására uszítsanak, mint azt jól látjuk a vallásháborúk, a polgárháborúk, a világháborúk propaganda kampányaiban.

A közösségi társadalmakban a "mi" és az "ők" szembenállása viszonylag egyszerűvé tette a csoportok közötti megkülönböztetést. A modern társadalmakban azonban mindenki Másik lehet, mivel rengeteg kategória van, melyek mindegyik alkalmas az azonosulásra és az azonosításra. A harc sok csoport között zajlik, ráadásul állandóan változnak a barátok és az ellenségek. Ilyen körülmények között a negatív sztereotípiák pótolhatatlan szerepet töltenek be, kijelölve a fix, nem változó deviáns csoportokat, melyek tagjai pusztán létükkel rombolják a társadalom értékeit.

Kompetencia

A sztereotípiák haszna és kára. Sztereotípiák tudatosítása. Sztereotípiák és propaganda kampányok.

13. Az előítéletek

Elmélet

Az előítélet nevével ellentétben semmiféle közösséget nem táplál az ítélettel. Az ítélet gondolat, míg az előítélet érzés, melyet a benne megbúvó csekélyke gondolati elem csak kiszolgál, igazol. Előítéleteink, éppen úgy mint sztereotípiánk, bármivel kapcsolatban létrejöhetnek és létre is jönnek. Vannak, akik a védőoltásokkal szemben táplálnak előítéleteket, mások eleve jónak tartják, amit a feleségük vagy a férjük főz. Az előítéletek akkor válnak társadalmi problémává, ha a saját csoport nevében más csoportokhoz tartozó embereket különítenek el a többiektől, rekesztenek ki a társadalomból.

Az előítéletek természetesen lehetnek pozitívak is. Ebben az esetben beszélünk nepotizmusról, favoritizmusról, sovinizmusról, a saját csoport elvtelen szeretetéről.

Akik az egyes csoportokat előítéletesen hátrányosan megkülönböztetik, sokszor éppen a saját csoport iránti szeretetre hivatkoznak, melyel igazolni vélik a másik csoport tagjainak üldözését.

Gordon Allport az előítéletekesség öt fokozatát különíti el. Mindegyik fokozatban közös az idegen csoporttal szemben érzett lelki és fizikai távolságtartás. A különbség az előítéletes reagálás intenzitásában, az előítélettel sújtott csoport tagjai ellen foganasított eljárásban van.

A beszédben kifejeződő előítéletekességet látszólag lehetővé teszi a szólás szabadsága. A hétköznapi közlésekben ez a fajta előítéletekesség mutatkozik meg a céltáblaként kiszemelt csoport tagjaival foglalkozó viccekben, híresztelésekben, szófordulatokban. Ha ugyanezek a közlések nagy nyilvánosság előtt hangzanak el, vagy nagy nyilvánosságra számítható sajtó termékekben fogalmazódnak meg, akkor már *gyűlöletbeszédnek* minősülnek, aminek semmi köze sincs a szólás szabadságához.

Az *elhúzóadás* közvetlenül nem sérti az előítélettel sújtott csoport tagjait. Villamoson láthatjuk, hogy egy utas nem ül egy másik utas mellé, ha úgy látja, hogy a kiszemelt utas olyan csoport tagja, akit ő ki nem állhat. A távolságtartás aktív változata az *elkülönítés*, amikor az előítélettel sújtott csoport tagjait nem engedik be olyan terekbe, ahol a többség él, szórakozik, jár-kel.

Az *erőszakos fellépés* már nemcsak lelki, hanem súlyos testi hátrányokat is okoz az előítélettől sújtott csoport tagjainak. Ha az erőszak nem véletlenszerűen kipécézett egyes személyek ellen, hanem egy településen az adott csoport minden tagjai ellen irányul, akkor pogromról beszélünk.

Az utolsó fokozat a *népirtás*, mely az állam által irányított, az adott csoport teljes likvidálására irányuló akciósorozat.

Az öt fokozat egymásra épül. Mire a népirtásra sor kerül, addigra a kiirtásra kiszemelt csoport tagjai már minden életlehetőségüktől meg vannak fosztva. A megelőző fokozatok következményeként az előítélettől sújtott csoportok tagjai kívül kerülnek az "ember" fogalmán, ami lelkileg megkönnyíti a többség asszisztálását a népirtáshoz.

A népirtást nem úgy kell elképzelnünk, hogy abban mindenki részt vesz, aki nem tartozik a kiirtásra kiszemelt csoporthoz. A kívülállók többsége többnyire nem tudja, vagy inkább nem akarja tudni, hogy mire készülnek az elkövetők, akik között megkülönböztethetjük az ideológusokat, a tervezőket, a közreműködőket és a végrehajtókat. Kevesen, de mindig vannak altruisták, akik az üldözöttek menekítésén dolgoznak, akik vallási, etikai vagy pszichológiai okoknál fogva nem fogadják el a társadalomban uralkodó előítéletes kirekesztést.

Kompetencia

Az előítéletek rigiditása. Az előítéletességgel szembeni hatékony fellépés módjai.

14. Az identitás

Elmélet

A szociálpszichológiai jelenségek birodalmába tett kirándulásunkat az “én”-nel kezdtük, s az “identitás”sal fejezük be. Ezzel a kör bezárul, hiszen az identitás az én narratív társadalmi burka, mely megtartja a személyt az örökösen változó körülmények között, megadva neki a bizonyosságot a bizonytalanságban. Az identitás a személy saját élménye, önazonosságának tudata, ami mások aktív közreműködése nélkül nem működne. Az elképzelt csoportok kapcsán írtuk, hogy egy ember akkor lehet egy társadalmi nagycsoport teljes jogú tagja, ha önmaga számára kétségtelen a hovatartozás, mások, a csoport tagjai valamint az idegenek is az adott csoport tagjaként tartják számon, s találkozásai javarészt a csoport tagjaival zajlanak.

A modern társadalomban az identitás többszörös, s ellentmondásos. A közösségi társadalomban az emberek ha kikerültek a csoportjukból, társadalomlélektani értelemben a senkiföldjén találták magukat, ahonnan nem volt visszatérés. A modern társadalmakban az egyén bőven választhat magának csoportot. Az internet végtelenre tágítja a választható csoportok terét.

Az identitás pszichológiai titka, hogy normális esetben áthatja az én-ből származó pozitív erő (büszkeség), mely energetizálja a személyben az egész csoporttal való azonosulást. Evolúciós szempontból nézve azt mondhatjuk, hogy azok a csoportok a leginkább életrevalóbbak, amelyek tagjai sorában sok “parochiális alturista” van, akik én-jét valósággal felszippantja a “mi”, s ezáltal akár életük feláldozására is képesek a más csoportokkal vívott harcokban.

A társadalmi változásokkal az evolúciós paradigma egyszerre számos csoportközi viszonyban működik, hiszen a személy felnövekvése során csoportok sorába kerül, melyek mindegyike beépül identitásába. Az identitás alapja a csoport neve, melynek szemantika terében a személy el tudja képzelni a világot, s benne önmagát, másokat, akiket magához hasonlónak, és akiket idegennek tart.

Elsőképpen a nemi identitás határozza meg a személy helyét a világban, melyre ráépülnek a család és a rokonság által közveített vallási, nemzeti, politikai, osztály-kategóriák. Karl Mannheim hívja fel a figyelmet a nemzedéki identitásra, mely nagy társadalmi változások idején szembe állítja egymással az apákat és a fiaikat, az anyákat és lányukat.

Homogén társadalmakban a sokféle identitás kiegyenlíti a különféle csoportok közötti egyenlőtlenségekből származó feszültségeket, hiszen mindenki tagja lehet egyszerre hátrányos és előnyös helyzetű csoportoknak. Más a helyzet, ha az etnikai, vallási, kulturálisan különböző csoportok között vannak, amelyek többségi erejük folytán előnyösebb helyzetben vannak a kisebbségben lévő csoportokhoz képest. Minél kisebb a kisebbségi csoportok részesedése a gazdasági, politikai, kulturális és hálózati tőkejavakból, annál kevésbé lehetséges pozitív identitás-érzés fenntartása. Mindezt fokozza a többség hátrányos megkülönböztetése a kisebbséggel szemben. A következmény a negatív identitás (kisebbségi öngyűlölet), mely valósággal szészakítja a társadalmat, utat engedve az előítéletes megkülönböztetésnek, a kirekesztésnek.

A kisebbségekkel szembeni igazságtalanságokból eredő konfliktusok feloldása csak akkor lehetséges, ha a többségi társadalom gazdasági, politikai, vallási és kulturális elitje élére áll az igazságtalanságok elleni harcnak, s példát mutat emberségből a többségnek éppen úgy mint a kisebbségnek. Az iskolai nevelésben is teret kell engedni a sokféleség elismerésének, a kooperáció kultúrájának, ami már a szocializáció hajlanál beépíti a leendő felnőttekbe az empátiát, a toleranciát és a közös haszon maxi-

malizálásának elvét, szemben a reszsentiment ((kollektív irigység) és a lenézés, embertelenítés kulturájával. Hasonló elveket kell érvényesíteni a társadalmi kommunikációban, melynek színterei egyre inkább az internetre kerülnek, ahol mint már írtuk, mindenki kommunikálhat mindenkivel.

A pozitív, toleráns identitás nevelésének és fenntartásának alapvetően fontos eszköze a művészet, mely a minden nemzedék életében örökké visszatérő konfliktusok megértésének mással nem pórolható eszköze.

Kompetencia

A többszörös identitáshoz való jog. A büszkeség. A kollektív kisebbsrendűségi érzéstől való megszabadulás.

Kötelező olvasmány

Csepeli Gy. 2015. Szociálpszichológiai mindenkiben . Budapest: Kossuth

Lengyel Zs. (szerk.) 2002. Szociálpszichológia szöveggyűjtemény. Budapest: Osiris